

Zvolenszky Zsófia

Pofonegyszerű, kedves Kripkém?

(Saul Kripke: *Reference and existence*. Oxford University Press, 2013)

1. Merész párhuzam

Képzeld el, amint felröppen a hír: már évtizedek óta az Oxfordi Egyetem könyvtárában lappang egy ismeretlen Shakespeare-szindarab kézirat (egyébként a *Szentivánéji álom* folytatásáról van szó). Elzarándokolhatunk a könyvtárba, hogy elolvassuk, de egyéb hozzáférésünk nincsen hozzá. Most pedig — végre, sok év után — kiadják, és a könyvesboltokban világszerte elérhetővé válik.

Nos, a kortárs analitikus filozófiának ehhez fogható jelentőségű eseménye volt 2013-ban Saul Kripke *Referencia és létezés* című kötetének megjelenése. A szerző 1973-ban előadássorozatot tartott az Oxfordi Egyetemen; ennek a szerkesztett változatát tartalmazza a kötet. Korábban az előadások szövege szamizdat másolatok formájában volt csak elérhető — az Oxfordi Egyetem egyetlen papírpéldányáról lehetett helyben másolatot kérni.

A „Referencia és létezés”-előadások még így is elterjedtek, mondandójukat sokan ismerték, sokan pedig később hosszán lamentáltak azon, bárcsak korábban is ismerhették volna őket. Saját bevallása szerint az utóbbi táborba tartozik például Peter van Inwagen (a ma élő egyik legjelentősebb metafizikus), aki 1977-ben Kripkétől teljesen függetlenül megfogalmazott egy elméletet a szépirodalmi művekben szereplők figurák neveinek referenciájáról, amely igencsak hasonlított a szerzőére. (Kripke és van Inwagen egyetértenek abban, hogy bizonyos fajta mondatok kontextusában a „Sherlock Holmes” névnek *van* referenciája.) Magam is úgy éltem meg, hogy ünnepi pillanatra részese vagyok, amikor (egy Oxfordban járt kollégám jóvoltából) hozzájutva a Kripke-előadások szövegéhez egy fikcióról szóló nyelvfilozófiai kutatószeminárium keretében megoszthattam őket a hallgatóimmal. Mintha egy nagy, globális titokba nyertünk volna bepillantást az ELTE BTK Trefort-kertjében. Pedig a szamizdat filozófiai szövegek kora addigra már rég lejárt: 2011-et írtunk. Egyébként akkoriban az oxfordi Kripke-kéziratot csak emlegették a szakirodalomban, a szövetségeseim idézéstől és az alapos elemzéstől tartózkodtak.

A „Referencia és létezés”-előadások fókuszában két — a *Kiskáté* korábbi írásaiból már ismerős — kérdés áll: Hogyan adhatjuk meg a szépirodalmi művekben szereplő, továbbá a róluk szóló mondatok igazságtételeit? Milyen természetű dolgokat jelölnek a szépirodalmi művekben szerep-

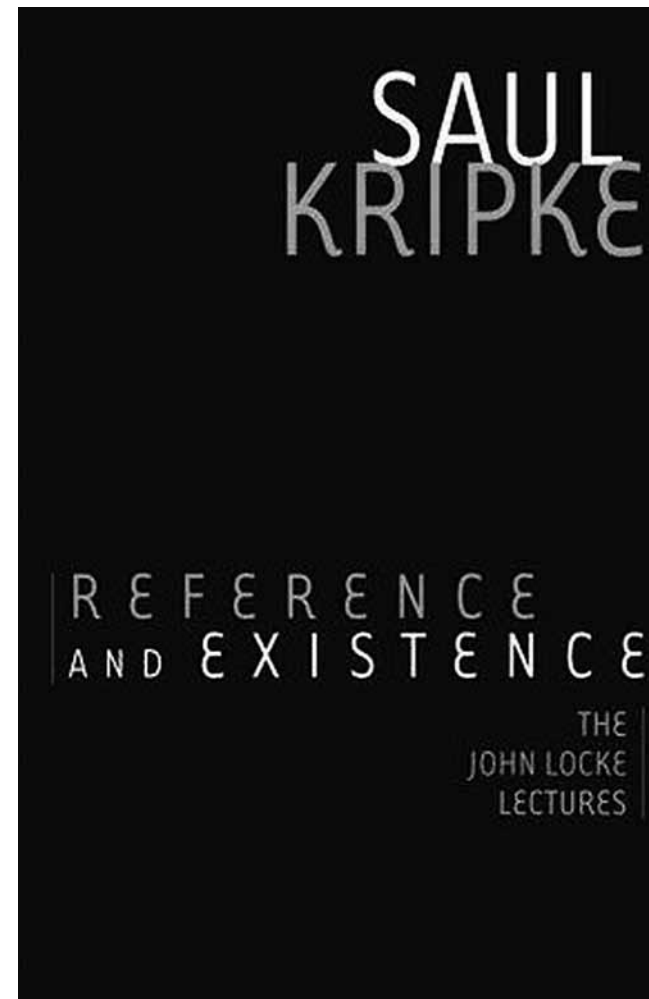
elő kifejezések, különös tekintettel a tulajdonnevekre? Az előbbi kérdés a *nyelvre* — bizonyos mondatok igazságtételeire — irányul, például az olyanokéra, hogy Holmes „tökéletes volt, mint okfejtő és oknyomozó masina” (*Botrány Csehországban*). Az utóbbi kérdés részben a *nyelvre* (például a „Sherlock Holmes” név referenciájára), részben pedig bizonyos fajta tárgyak — a regényhősök és tágabban a fiktív létezők, vagyis a *fiktív karakterek* (és tárgyak) — természetére, vagyis *metafizikájára*. Viszont a fiktív karakterek — ha léteznek (és ez egy fontos „ha”!) — igencsak másfajta tárgyak, mint a kavicsok, állatok, vagyis a térben és időben elhelyezkedő, konkrét tárgyak, amelyek a metafizikai vizsgálódások kiindulópontját adják. A fiktív karakterek (ha léteznek) társadalmi vagy kulturális képződmények/létezők. Kézenfekvő azt gondolnunk: akkor is létezhetnének kavicsok, ha soha nem léteztek volna emberi elmék; a Sherlock Holmes nevű fiktív karakter azonban egy emberi elméktől mentes világban nem létezhetett volna.

Mielőtt megvizsgáljuk Kripke válaszait e két kérdésre, érdemes szemügyre vennünk a „Referencia és létezés”-előadások néhány előzményét. A továbbiak alapján remélhetőleg kirajzolódik, miért találó a lappangó Shakespeare-művel vont párhuzam, és hogy a *Referencia és létezés* 2013-as megjelenése miért egyszerre filozófiatörténeti és szakfilozófiai mérföldkő az analitikus nyelvfilozófia, a metafizika és a művészetfilozófia területén.

2. Szupersztár

Ki is az idén 75 éves, Nebraska államból származó Saul Kripke? A szükségszerűségről és lehetőségről szóló úgynevezett modális állítások (például: „Shakespeare orvos is lehetett volna”) logikájával a modális logika, jelentésével pedig a *modális logika szemantikája* foglalkozik. Ez utóbbinak Kripke volt a legjelentősebb és egyben legifjabb alapító atyja: első bizonyításaival a eredményeivel még gimnazistaként állt elő az ötvenes években. Vagyis 1970-ben az egyetemi körökben ismert logikusnak, filozófusnak számított már, amikor a Princetoni Egyetemen mindenféle jegyzet és írott szöveg nélkül megtartotta a „Megnevezés és szükségszerűség” című előadássorozatát, amely aztán hamarosan nyomtatásban is megjelent. Hatása elsőprő-

A *Kiskáté* vendégszerkesztője: Bárány Tibor. A korábbi írások a portálunkon olvashatók: <http://www.muut.hu/?cat=58>

volt. Kripke — Peter van Inwagen szavait idézve — sztár tudósból szupersztár tudóssá vált.

Kripke ezt követően kevesebb mint 10 írást publikált csak a XX. században; ezek legtöbbje, beleértve a Wittgensteinről szóló könyvét (*Wittgenstein on Rules and Private Language*, Cambridge, Harvard UP, 1982) is, rögvést klaszszikussá vált. A nevéhez fűződő publikációk számában komoly változást hozott, amikor (huszonöt év után, amelyet a Princetoni Egyetemen töltött) 2002-ben a CUNY Graduate Centerben vállalt professzori állást. 2007-ben aztán ugyanitt megalapították a Saul Kripke Centert, amely Kripke publikálatlan kéziratainak, jegyzeteinek (beleértve az előadásai hangfelvételeit, azok legépelet változatait) a rendszerezését, digitalizálását, szerkesztését és publikálását tűzte ki célul. A Center munkájának eredményeként jelent meg számos tanulmány mellett két Kripke-kötet is: egy 2011-es esszégyűjtemény (*Philosophical Troubles: Collected Papers, Vol. 1.*, New York, OUP, 2011), majd pedig 2013-ban a *Referencia és létezés*. Ezzel Kripke könyveinek száma megduplázódott:

addig ugyanis csupán a *Megnevezés és szükségszerűség* és a Wittgenstein-kötet jegyezte.

Kripke filozófián kívüli szupersztár státuszára egyetlen példát említek: a 2007-ben indított, világszerte népszerű amerikai sorozat, a *Big Bang Theory* (*Agymenők*) egyik visszatérő szereplőjét, a plazmafizikával (és robotkészítéssel) foglalkozó, nehéz természetű Barry Kripkét a sorozat alkotói Saul Kripkéről nevezték el.

3. Korszakalkotó mű

Az 1973-as „Referencia és létezés”-előadásokban Kripke a három évvel korábbi „Megnevezés és szükségszerűség”-előadások gondolatmenetét folytatja, terjeszti ki a fiktív karakterek és a róluk szóló mondatok esetére. (*A Megnevezés és szükségszerűség* önálló kötetként 1980-ban jelent meg, a magyar változatra 2007-ig kellett várni. A szöveget Bárány Tibor fordította, és én szerkesztettem az Akadémiai Kiadó gondozásában megjelent kötetet. A fordítás kihívásairól lásd közös tanulmányunkat a BUKSZ 2013-as nyári számában: „Szükségszerűség és megnevezés: Kripke fordítva”.)

A XX. század meghatározó névelmélete, a Russell és Frege nevéhez köthető *leíró jelentéselmélet* szerint a tulajdonnevek szinonimák egy-egy olyan határozott leírással, amelyet az egyes beszélők, akik sikerrel használnak a nevet, a névvel társítanak. Például a „Rubik Ernő” név szinonim azzal a határozott leírással, hogy „a bűvös kocka feltalálója”. A leíró jelentéselmélet egyben *leíró referenciaelmélet*ként is működik: kimondja, hogy a tulajdonnév jelentésének feladatkörebe tartozik a név referenciájának meghatározása. A név azt az illetőt jelöli, arra referál, akire illik a társított határozott leírás, vagyis aki egyedülként feltalálta a bűvös kockát.

A „Megnevezés és szükségszerűség” című előadássorozatot a legtöbb filozófust és nyelvészt meggyőzte arról, hogy a leíró névelméletek menthetetlenek, és más úton érdemes elindulni. Jelestül: amikor kimondom a „Rubik Ernő” nevet, annak referenciája az a személy, akit a megnyilatkozáshoz kapcsolódó névhasználatok történeti lánc (vagy inkább hálóját) meghatároz. A lánc kezdeténél a név bevezető használata áll, és ezt követik a név továbbadó használatai, amelyek révén a név végül eljutott hozzám. Nagyjából így foglalhatjuk össze a tulajdonnevek *történetilánc-referenciaelméletét*. Ami a tulajdonnevek jelentését illeti, Kripke szerint a nevek *merev jelölők*. Hozzávetőleg: a valóságtól eltérő helyzetekhez képest a nevek referenciája ugyanaz marad. Vegyük például a következő modális mondatot: „Alakulhatott volna úgy, hogy Rubik Ernő orvosnak megy, a bűvös kockát pedig egy nebraskai tini találja fel.” Ez a mondat egy olyan lehetőségről (vagyis lehetséges világról) szól, amely több ponton eltér a valóságtól. Kripke szerint a mondat kontextusában a „Rubik Ernő” név merev jelölőként viselkedik: úgy értelmezzük, hogy a benne szereplő név ugyanazt a személyt jelöli, akit a valóságban is jelöl (aki „itt” feltaláló, „ott” meg orvos); *róla*

állítjuk, hogy orvosnak megy. Ezzel szemben „a bűvös kocka feltalálója” határozott leírás *nem* viselkedik merev jelölőként: a kérdéses lehetséges helyzethez képest e kifejezés egy nebraskai tinit jelöl, míg a valóságban Rubikot.

Immár összegezhethetjük Kripke kritikáját a leíró elméletekkel szemben. Egyrészt a névhasználók tulajdonnevekhez társított leírásai gyakran tévesek és/vagy hiányosak. (Nem kell olyan összeesküvés-elméletekre gondolnunk, hogy nem is Rubik találta fel a bűvös kockát, vagy nem is Shakespeare írta a *Szentivánéji álomot*. Teljesen hétköznapi jelenségről van szó: például sokan nem tudnak egy kifogástalan határozott leírást megfogalmazni, amely Marie Skłodowska Curie-re és csakis órá illik, ettől még a „Marie Curie” név az ő használatukban is a Nobel-díjas tudóst jelöli.) *Nem a társított leírás (vagy leírások többsége) határozza meg egy név referenciáját, hanem a névhez kapcsolódó történeti lánc.* Másrészt nemcsak azon a kérdésen érdemes elgondolkodnunk, hogy a „Rubik Ernő” név a valóságban kire referál, hanem azon is, hogy hétköznapi intuíciónk alapján *egyéb lehetséges világokhoz képest kire referál* (például egy-egy modális mondat kontextusában). Kripke válasza: *a név nem arra a személyre referál, akire a kérdéses világban a mi társított leírásunk (vagy leírásaink többsége) illik; hanem ugyanarra a személyre, akit a név a valóságban jelöl.*

A *Megnevezés és szükségszerűség* címében szereplő fogalmak összefüggéseiről Kripke óta egészen másképpen gondolkodnak a kortárs analitikus filozófiában, mint előtte. Sőt idővel Kripkének a modalitás (így a szükségszerűség) természetéről vallott meglátásait tekintették az előadásorozat lényegesebb részének, amelyek a nyelvfilozófia mellett a metafizikában, az elmefilozófiában és az ismeretelméletben is új korszakot nyitottak.

4. Pofonegyszerű folytatás?

Ha elfogadjuk a *Megnevezés és szükségszerűség* érveit és állításait az olyan tulajdonnevekre, amelyek térben és időben elhelyezkedő dolgokat jelölnek (például Rubik Ernőt), akkor mit mondhatunk a fiktív nevekről („Sherlock Holmes”, „Titánia”), amelyekre az előadások csak futólag tértek ki? Három évvel későbbi előadásorozatában ezt a szálát veszi fel Kripke. És — gondolhatja az olvasó — így már világos is, hogy miért a „Referencia és létezés” címet viselték az előadások: hogyan beszélhetünk a referencia kérdéseiről nem létező dolgok nevei esetén? De a slusszpoén még hátra van.

A *Referencia és létezés* című kötetet Kripke 40 év távlatából lábjegyzetekkel, előszóval egészítette ki, az előadások szövegén azonban igen keveset változtatott (ez jó döntés egy ilyen filozófiatörténeti jelentőségű műnél). Felismerhetjük a Kripkére jellemző közérthető, élőbeszédszerű stílust, az egyszerűnek, magától értetődőnek tűnő, ám valójában igen összetett érvelésrendszert. A hat előadás nem mindegyike foglalalkozik a fiktív mondatokkal és a fiktív sze-

replők természetével. A IV. és V. előadásban, valamint a VI. első felében Kripke a megfontolásait két konkrét filozófiai problémára alkalmazza: Austin és Ayer észlelésről szóló vitájára, valamint a beszélői jelentés és a szemantikai jelentés különbségére (ez utóbbi Kripke híres 1977-es tanulmányának, a *Speaker's reference and semantic reference*-nek az előfutára). Ezek a részek izgalmasak ugyan, de aktualitásuk már nem ugyanaz, mint negyven éve.

A többi előadás azonban (a csúcspont a III!) egy olyan álláspontot vázol fel, és olyan érveket mutat be, amelyek ma is igencsak aktuálisak. Eszerint a fiktív karakterek *ember alkotta absztrakt tárgyak*, vagyis artefaktumok. Például Conan Doyle írói tevékenysége révén létrehozott egy fiktív karaktert, amely *a valóságban* létezik: Sherlock Holmest. Holmes nem helyezhető el térben és időben úgy, mint a kavicsok és a Baker Street valós lakosai (és más konkrét létezők); vagyis nem konkrét tárgy (*ergo*: absztrakt). E nézet — az *artefaktualizmus* — szerint bizonyos fikcióról szóló mondatokban a „Sherlock Holmes” név igenis referál, mégpedig egy absztrakt artefaktumra. Ilyen például az, hogy „Sherlock Holmest Doyle találta ki”, vagy: „Holmes fiktív karakter”. De akár: „Holmes híres” — abban az olvasatban, hogy a *fiktív karakter* híres az olvasók körében (ami akkor is igaz lehet, ha a szépirodalmi mű világában, a történet szerint nem is híres az illető). Hívjuk ezeket az *artefaktualista kedvenc példáinak*.

Az artefaktualizmus ezek alapján „a létezők körét indokolatlanul szaporító” spekulatív elméletnek tűnhet. Ám gondoljunk csak bele: hogyan *másképpen* adhatnánk szisztematikusan számot ezekről a mondatokról? A kézenfekvő alternatíva, hogy Sherlock Holmes *semmilyen értelemben nem létezik*, komoly nehézségekbe ütközik. És vegyük észre: számos érv szól amellett, hogy a novellákat, a színdarabokat, a házasság intézményét és az Alaptörvényt az absztrakt artefaktumok körébe soroljuk — így viszont éppen az tűnik indokolatlannak, hogy a fiktív karaktereket hagyjuk e csoportból. Így érvel elsősorban Amie Thomasson (az artefaktualizmus számos kortárs képviselőjének egyike; az „artefaktum” címkét e filozófiai vitában egyébként ő használta először a kilencvenes években, Kripke és van Inwagen megfogalmazásaiban nem szerepelt).

Sokak szerint az artefaktualizmus legnagyobb kihívása: számot adni az olyan mondatokról, hogy „Holmes nem létezik” (erre Kripke is kitér a VI. előadásban). Szerintem hasonlóan nagy kihívás a történetilánc-referenciaelmélet kiterjesztése is a fiktív nevekre. A kapcsolódási pontok szisztematikus feltárásával kirajzolódik: a „Referencia és létezés”-előadások roppant elegánsan továbbgondolják Kripke korábbi érveit.

A „Sherlock Holmes” névvel társított leírásokról is elmondható: *nem a társított leírás (vagy leírások többsége) határozza meg egy fiktív név referenciáját.* (Például még ha lé-

tezik is valaki, aki végrehajtotta Holmes tetteit, ez önmagában nem elégséges ahhoz, hogy levonjuk a következtetést: Holmes létezett.) Arra is *szükség van, hogy a fiktív karakter megfelelő módon kapcsolódjon a szerző fikcióalkotói tevékenységéhez.* (Például még ha valaki egy másik bolygón, amellyel semmilyen kommunikációnk sincsen, egy véletlen folytán szóról szóra megírja a *Botrány Csehországban* című novellát, akkor ez a szerző intuitíve egy, a mi Holmesunktól különböző fiktív karaktert hoz létre; és amikor azt mondja, „Sherlock Holmest én találtam ki”, akkor valami igazat állít arról a fiktív karakterről, nem pedig valami hamisat a Doyle alkotta Holmesról.) Kérdés, hogy pontosan hogyan is fejthető ki a megfelelő kapcsolat a szerző és az általa létrehozott karakter között, és a történetilánc-referenciaelmélet hogyan általánosítható úgy, hogy ezt az esetet is lefedje.

A fiktív karakterek neveinél is érdemes elgondolkodnunk azon a kérdésen, hogy hétköznapi intuíciónk alapján a „Sherlock Holmes” név az *egyéb lehetséges világokhoz képest kire referál.* Kripke korábban adott válasza a merev jelölésről ezen a ponton minden további nélkül általánosítható: *a név nem arra a személyre referál, akire a kérdéses világban a mi társított leírásunk (vagy leírásaink többsége) illik, hanem ugyanarra a személyre, akit a név a valóságban jelöl.* Így van ez akkor is, amikor a „Watson híres” mondattal egyik olvasatban a fikció világáról állítunk valamit hamisat, meg amikor egy másik olvasatban a valós világról, annak egyik közismert fiktív karakteréről állítunk valami igazat. Kripke szerint az első esetben a „Watson” név referencia nélküli, a második esetben viszont egy absztrakt artefaktumra referál: Watsonra. A két olvasat közötti különbség miatt a fiktív neveket többértelműnek kell gondolnunk. Viszont a merev jelölés tézise mindkét értelemre kiterjeszthető: a referencia nélküli olvasat más lehetséges világokhoz képest is referencia nélkül marad; a fiktív karaktert jelölő olvasat más világokhoz képest is ugyanazt az absztrakt artefaktumot jelöli. Összegezve: Kripke közérthető és meggyőző érveket hoz fel amellett, hogy feladjuk azt a korábban (általa is) evidensnek gondolt álláspontot, amely szerint Holmes nem létezett, de létezhetett volna.

Kripke egyik legfontosabb észrevétele: a nyelv bizonyos kiterjesztett használatai (amelyekkel az artefaktualista kedvenc példáiban találkozhattunk) azt sugallják, hogy ezekben az esetekben a fiktív karaktereket létezőnek tekintjük, referálunk rájuk, kvantifikálunk felettük. Ilyen módon a *Referencia és létezés* címfogalmainak (és így a nyelvfilozófiának és a metafizikának) egy újabb kapcsolódási pontja is láthatóvá válik: a nyelvünknek részét képezik az artefaktualisták kedvenc példamondatai, és emiatt jó okunk van arra, hogy az ilyen esetekben a „Watson” névre úgy tekintsünk, mint ami *referál* (mégpedig egy fiktív karakterre), és hogy *létezőnek* fogadjuk el Watson, Holmest, Titániát. Kripke előadásában mindez pofonegyszerűnek tűnik, pedig egyáltalán nem az.